

O'ZBEK BOLALAR NASRIDA HIKOYA JANRINING BADIY XUSUSIYATLARI VA UNI O'QITISHDA ADABIY TAHLIL TAMOYILLARI

Nusratova Hamida Cho'liboyevna

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti professori, PhD.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek bolalar nasrida hikoya janrining badiiy-estetik xususiyatlari, janrning shakllanishi va taraqqiyot tendensiyalari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilariga hikoyalarni adabiy tahlil asosida o'rgatishning nazariy-metodik jihatlari tadqiq etiladi. Hikoya janrining kompozitsion yaxlitligi, syujet qurilishi, obrazlar tizimi, xarakterlar dinamikasi va badiiy konfliktning o'ziga xos xususiyatlari adabiy ta'lim nuqtayi nazaridan yoritiladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy matnni idrok etish, qahramonlar xatti-harakatlariga munosabat bildirish, matnga tayanib mustaqil fikrlash va dastlabki adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishning samarali metodik tamoyillari asoslab beriladi. Hikoya janrini o'rgatishda estetik idrok, yosh xususiyatlariga mos yondashuv, muammoli savollar, matniy tahlil va ijodiy topshiriqlarning o'zaro uyg'unligi muhim metodik omil sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek bolalar nasri, hikoya janri, adabiy tahlil, estetik idrok, badiiy obraz, syujet, kompozitsiya, boshlang'ich ta'lim, adabiy kompetensiya, badiiy tafakkur, metodik yondashuv.

Аннотация. В статье исследуются художественно-эстетические особенности жанра рассказа в узбекской детской прозе, тенденции его становления и развития, а также теоретические и методические аспекты преподавания рассказа на основе литературного анализа в начальных классах. Рассматриваются композиционная целостность рассказа, особенности сюжетной организации, система образов, динамика характеров и художественный конфликт с точки зрения литературного образования. Особое внимание уделяется формированию у младших школьников навыков эстетического восприятия художественного текста, оценки поступков персонажей, самостоятельного мышления на основе текста и первоначального литературного анализа. Обосновывается значимость сочетания эстетического восприятия, возрастного подхода, проблемных вопросов, текстового анализа и творческих заданий в процессе обучения рассказу.

Ключевые слова: узбекская детская проза, жанр рассказа, литературный анализ, эстетическое восприятие, художественный образ, сюжет, композиция, начальное образование, литературная компетенция, художественное мышление, методический подход.

Abstract. This article examines the artistic and aesthetic features of the short story genre in Uzbek children's prose, its development, and the theoretical and methodological foundations of teaching short stories through literary analysis in primary education. It explores the compositional unity, plot structure, character system, character development, and artistic conflict of short stories from the perspective of literary education. Particular attention is paid to developing primary school students' aesthetic perception, their ability to evaluate characters' actions, think independently based on textual evidence, and acquire initial literary analysis skills. The article substantiates the importance of integrating age-appropriate instruction, aesthetic perception, problem-based questions, text-based analysis, and creative tasks into the teaching process.

Keywords: Uzbek children's prose, short story genre, literary analysis, aesthetic perception, literary character, plot, composition, primary education, literary competence, artistic thinking, teaching methodology.

Jahon adabiyotshunosligida nasriy janrlarning shakllanishi, tarixiy taraqqiyoti, poetik xususiyatlari hamda badiiy tafakkur rivojiga ko'rsatgan ta'sirini o'rganish adabiyotshunoslikning

muhiy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, kichik epik janrlarning badiiy imkoniyatlarini tadqiq etish, ularda inson va jamiyat munosabatlari, ijtimoiy muhit, maʼnaviy qadriyatlar hamda inson xarakterining badiiy ifodalanish mexanizmlarini aniqlash nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda bolalar nasri, ayniqsa, hikoya janri alohida oʻrin tutadi. Chunki bolalar uchun yaratilgan hikoyalar yosh kitobxonning nafaqat bilim va dunyoqarashini kengaytiradi, balki uning estetik didi, hissiy olami, axloqiy qarashlari va mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishiga ham taʼsir koʻrsatadi.

Oʻzbek bolalar adabiyotida hikoya janri yosh avlodning maʼnaviy-axloqiy kamolotini taʼminlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni badiiy talqin etish, bolalarning hayotiy tajribasini boyitish va ularni ijtimoiy munosabatlarni anglashga yoʻnaltirishda muhim vosita hisoblanadi. Bolalar hikoyalarida kundalik hayot voqealari, oilaviy munosabatlar, doʻstlik, mehr-oqibat, tabiatga munosabat, insonparvarlik, masʼuliyat va vatanparvarlik kabi mavzular ixcham syujet hamda taʼsirchan obrazlar vositasida yoritiladi.

Hikoyajanriningbadiiyimkoniyatlarinitaʼlimjarayonigasamaralitattbiqetishesaasarmazmunini oddiy qayta hikoyalash bilan cheklanib qolmasdan, uning estetik mohiyatini anglash, obrazlar xarakterini tahlil qilish, muallif pozitsiyasini aniqlash va badiiy detallar vazifasini tushunishga yoʻnaltirilgan metodik yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, boshlangʻich sinflarda hikoya janrini adabiy tahlil asosida oʻrgatish oʻquvchilarning oʻqish savodxonligini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning badiiy tafakkuri va adabiy kompetensiyasini shakllantirishning muhim sharti sanaladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, boshlangʻich taʼlim bosqichida badiiy matnni oʻqish, tushunish va tahlil qilish jarayonlarini oʻzaro uygʻunlashtirish, oʻquvchilarni tayyor xulosalarni qabul qiluvchi tinglovchidan mustaqil fikrlovchi va estetik munosabat bildiradigan kitobxonga aylantirish zarurati mavjud. Bunda hikoya janrining kompozitsion xususiyatlari, obrazlar tizimi va badiiy gʻoyasini oʻquvchilarning yosh hamda psixologik imkoniyatlariga mos ravishda oʻrgatish muhim metodik vazifa hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — oʻzbek bolalar nasrida hikoya janrining badiiy-estetik xususiyatlarini yoritish hamda boshlangʻich sinf oʻquvchilarida adabiy tahlil koʻnikmalarini shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish uchun zarur yondashuvlarni tizimlashtirishdan iborat.

Maqolaning vazifalari - hikoya janrining adabiy-nazariy xususiyatlarini tavsiflash, oʻzbek bolalar nasrida hikoya janrining tarbiyaviy va estetik imkoniyatlarini yoritish, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining badiiy matnni idrok etish xususiyatlarini hisobga olgan holda adabiy tahlil tamoyillarini belgilash, hikoyani oʻrgatishda syujet, kompozitsiya, obraz va badiiy gʻoya tahlilining oʻzaro aloqadorligini asoslash, adabiy tahlil koʻnikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik usullarni tavsiflashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada adabiyotshunoslik va taʼlim metodikasi doirasidagi nazariy yondashuvlarga asoslanildi. Hikoya janrining badiiy xususiyatlarini yoritishda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Adabiy tahlilning taʼlim jarayonidagi imkoniyatlarini ochib berishda pedagogik kuzatish va metodik talqin tamoyillariga tayanuvchi nazariy yondashuv qoʻllanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini badiiy asarni shakl va mazmun birligi sifatida oʻrganish, badiiy obrazning estetik mohiyatini aniqlash hamda taʼlim oluvchining yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyillari tashkil etadi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega boʻlib, unda tajriba-sinov natijalari yoki statistik koʻrsatkichlar keltirilmaydi.

Natijalar va muhokama

Hikoya janrining nazariy-badiiy xususiyatlari. Hikoya badiiy adabiyotning kichik epik janrlaridan biri bo'lib, unda hayotiy voqea-hodisalar, inson xarakteri va ijtimoiy munosabatlar nisbatan ixcham shaklda badiiy ifodalanadi. Hikoyaning janr sifatidagi muhim xususiyati voqelikning muayyan bir jihatini tanlab olish, uni kompozitsion jihatdan yaxlit shaklda tasvirlash va badiiy g'oyani cheklangan syujet doirasida ochib berishdan iborat. Erkin Xudoyberdiyevning adabiyotshunoslikka oid qarashlari doirasida badiiy asarning janriy tabiati va shakliy xususiyatlarini uning mazmuni bilan uzviy bog'liq holda o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Hikoyada voqealar rivoji, qahramonlarning xatti-harakati, muayyan hayotiy vaziyat va uning natijasi markaziy o'rinni egallaydi. Biroq hikoyaning badiiy qiymati faqat voqeaning ixcham bayon etilishi bilan belgilanmaydi. Unda muallifning voqelikka munosabati, tasviriy vositalardan foydalanish mahorati, qahramon ruhiyatini ochish usullari va o'quvchida estetik taassurot uyg'otish imkoniyatlari ham muhim mezon hisoblanadi.

Hikoya kompozitsiyasi, odatda, voqea boshlanishi, rivoji, muayyan ziddiyatning yuzaga kelishi va badiiy yakun kabi unsurlarni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq bu unsurlar barcha hikoyalarda bir xil ketma-ketlikda namoyon bo'lmaydi. Ayrim asarlarda voqea bevosita ziddiyatli vaziyatdan boshlansa, boshqalarida qahramonning ruhiy holati yoki muayyan manzara orqali badiiy mazmun shakllantiriladi. Shu sababli hikoyani o'rganishda uni oldindan belgilangan qolipga majburan moslashtirish emas, balki muallif tanlagan kompozitsion yechimning badiiy vazifasini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Bolalar hikoyalarida mazmunning yosh kitobxon idrokiga mos tarzda tashkil etilishi alohida ahamiyatga ega. Voqealarning tushunarli bayon qilinishi, qahramonlarning aniq xatti-harakatlar orqali tavsiflanishi, hayotiy vaziyatlarning bolalar tajribasiga yaqinligi asarning ta'sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, bolalar adabiyotini faqat axloqiy nasihat vositasi sifatida talqin qilish to'g'ri emas. Uning estetik vazifasi ham muhim bo'lib, badiiy obrazlar, tasviriy vositalar, syujet va muallif uslubi orqali bolada go'zallikni his etish, voqelikni mustaqil anglash va hissiy munosabat bildirish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'zbek bolalar nasrida hikoya janrining badiiy-tarbiyaviy imkoniyatlari.

O'zbek bolalar adabiyoti tarixiy taraqqiyot davomida xalq og'zaki ijodi, mumtoz yozma adabiyot va zamonaviy badiiy tafakkur an'analari bilan uzviy aloqada rivojlangan. Xalq ertaklari, rivoyatlar, maqollar va hikmatli hikoyatlar yosh avlodni hayotiy tajriba, axloqiy qarashlar hamda milliy qadriyatlar bilan tanishtirishda muhim manba bo'lib xizmat qilgan. Kaykovusning "Qobusnoma", Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston", Jomiyning "Bahoriston" kabi asarlaridagi pand-nasihat mazmunidagi hikoyatlar Sharq yozma adabiyotida yosh avlod tarbiyasiga xizmat qilgan muhim an'analarni namoyon etadi. Ushbu asarlarni zamonaviy bolalar adabiyoti bilan aynan bir janriy hodisa sifatida tenglashtirishdan ko'ra, ularni bolalar adabiyotining ma'naviy-ma'rifiy ildizlari bilan bog'liq adabiy meros sifatida o'rganish ilmiy jihatdan asosliroqdir.

Zamonaviy o'zbek bolalar nasrida Hakim Nazir, Nosir Fozilov, Xudoyberdi To'xtaboyev, Farhod Musajon, Safar Barnoyev, Abdusaid Ko'chimov, Anvar Obidjon va boshqa ijodkorlarning asarlari yosh kitobxonning ma'naviy olami, qiziqishlari va hayotiy tasavvurlarini badiiy aks ettirishi bilan ajralib turadi. Ularning ijodida bolalarning kundalik hayoti, oila va maktab muhiti, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar, tabiatga mehr, do'stlik, mas'uliyat va insoniy fazilatlar turli badiiy shakllarda ifodalanadi.

Bolalar hikoyalarining tarbiyaviy imkoniyati, avvalo, qahramonlar faoliyati va ular duch keladigan hayotiy vaziyatlar orqali namoyon bo'ladi. Qahramonning tanlovi, qarori va xatti-harakati kitobxonni voqea mohiyatini anglashga, uning sabab va oqibatlari haqida fikr yuritishga undaydi. Bunda muallifning tayyor axloqiy xulosani bevosita bayon qilishi shart emas. Aksincha, qahramonning ichki kechinmalari va voqealar rivoji orqali yuzaga keladigan badiiy xulosa

o'quvchining mustaqil fikrlashiga keng imkoniyat yaratadi. Masalan, Shodmonbek Otaboyevning "Itolg'i" hikoyasida inson va tabiat munosabatlari, jonivorlarga mehr, erkinlik va mas'uliyat masalalari badiiy vaziyat orqali yoritiladi. Asarda Shavkatning itolg'i qushini qo'lga o'rgatish va undan foydalanish istagi bilan qushning erkin yashash ehtiyoji o'rtasidagi ziddiyat hikoyaning mazmuniy markazini tashkil etadi. Qahramonning dastlabki qarashlari va keyinchalik yuzaga kelgan anglash jarayoni uning xarakteridagi o'zgarishni ko'rsatadi.

Mazkur hikoyani adabiy tahlil asosida o'rganishda o'quvchilar e'tiborini faqat qushning ozodlikka chiqarilishiga emas, balki Shavkatning qaroriga olib kelgan ruhiy va axloqiy omillarga qaratish lozim. "Shavkat nima sababdan qushni qafasdan ozod qildi?", "Qahramonning munosabati voqealar davomida qanday o'zgardi?", "Erkinlik tushunchasi hikoyada qanday badiiy vazifa bajarmoqda?" kabi savollar o'quvchilarning matn ustida mustaqil fikr yuritishiga yordam beradi. Shu jihatdan, hikoya janri bolalar ta'limida nafaqat axloqiy tarbiya, balki badiiy tafakkur, empatiya, sabab-oqibat munosabatlarini anglash va mustaqil baholash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham samarali didaktik imkoniyatlarga ega.

Boshlang'ich sinflarda adabiy tahlilning nazariy-metodik asoslari. Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining o'qish, tushunish, og'zaki va yozma nutq, mustaqil fikrlash hamda estetik idrok ko'nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Mazkur bosqichda badiiy asarni o'rganish jarayoni o'quvchining yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilishi zarur. O'quvchilarning badiiy matnni qabul qilishi, obrazlarni tasavvur etishi va voqealarga munosabat bildirish qobiliyati bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Adabiy tahlil badiiy asarning mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanmaydi. U asarning g'oyaviy-badiiy yaxlitligini anglash, obrazlarning o'zaro munosabatlarini aniqlash, syujet va kompozitsiya xususiyatlarini tushunish, muallifning badiiy niyatini matn asosida izohlash hamda asarning estetik ta'sirini idrok etish jarayonini qamrab oladi. Shu sababli boshlang'ich sinflarda adabiy tahlilni o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga muvofiq soddadan murakkabga qarab tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi sinfda asosiy e'tibor matnni tinglash va o'qish, voqealar ketma-ketligini anglash, qahramonlarni tanish hamda ularning xatti-harakatlariga sodda munosabat bildirishga qaratiladi. Ikkinchi sinfda qahramonlarning xususiyatlarini matndagi voqealar bilan bog'lash, asosiy va ikkinchi darajali voqealarni farqlash, hikoyaning mazmunini izchil bayon etish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Uchinchi sinfda qahramonlarning xatti-harakatlari sabablarini aniqlash, voqealar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirish va asarning asosiy g'oyasini belgilashga e'tibor kuchaytiriladi. To'rtinchi sinfda esa o'quvchilarni matnning badiiy xususiyatlarini izohlash, qahramonlarning qarorlarini dalillar asosida baholash, muallif munosabatini aniqlash va mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirish mumkin.

Bu taqsimot metodik tavsiya xarakteriga ega bo'lib, o'quvchilarning individual tayyorgarligi va amaldagi o'quv dasturiga qarab moslashtirilishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda hikoya janrini o'rgatish quyidagi metodik tamoyillarga tayanishi mumkin:

Yoshga moslik tamoyili. Badiiy matnning mazmuni, til xususiyatlari va tahlil topshiriqlari o'quvchilarning yoshiga, bilish imkoniyatlariga va o'qish tajribasiga muvofiq tanlanishi kerak.

Badiiy matnga tayanish tamoyili. Har qanday tahliliy fikr, qahramonga berilgan tavsif va chiqarilgan xulosa asardagi muayyan voqea, dialog yoki badiiy detal bilan asoslanishi lozim. Bu yondashuv o'quvchida matnni diqqat bilan o'qish va dalillar asosida fikr bildirish malakasini rivojlantiradi.

Shakl va mazmun birligi tamoyili. Hikoyaning g'oyaviy mazmuni uning syujeti, kompozitsiyasi,

obrazlari, badiiy tili va tasviriy vositalari bilan uzviy aloqada o'rganilishi kerak. Bunda badiiy shaklni mazmundan ajratib, faqat nazariy atamalarni yodlatishdan qochish zarur.

Faollik va mustaqil fikrlash tamoyili. O'quvchi dars jarayonida tayyor xulosalarni qabul qiluvchi emas, balki savol beruvchi, kuzatuvchi, tahlil qiluvchi va o'z fikrini asoslovchi faol ishtirokchi bo'lishi lozim.

Estetik idrok tamoyili. Hikoyani o'rganishda o'quvchining asardan olgan hissiy taassuroti, badiiy manzarani tasavvur qilishi, qahramonlar kechinmalarini anglashi va asarga nisbatan shaxsiy munosabati e'tiborga olinishi zarur.

Mazkur tamoyillar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning uyg'un qo'llanishi hikoyani o'rgatish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hikoya janrini adabiy tahlil asosida o'rgatish bosqichlari. Hikoyani adabiy tahlil asosida o'rgatishda dars jarayonini o'zaro aloqador bosqichlar asosida tashkil etish mumkin. Ushbu bosqichlar qat'iy va o'zgarmas qolip emas, balki o'qituvchiga dars maqsadi hamda matn xususiyatlariga ko'ra moslashtirish imkonini beruvchi metodik modeldir.

Birinchi bosqich — matnni idrok etishga tayyorlash. Ushbu bosqichda o'quvchilarda asar mavzusiga nisbatan qiziqish uyg'otiladi, matnda uchrashi mumkin bo'lgan tushunarsiz so'zlar izohlanadi va mavzuga doir dastlabki tasavvurlar faollashtiriladi. Bunda rasm, suhbat, muammoli savol yoki hayotiy vaziyatdan foydalanish mumkin. Tayyorlov jarayoni asarning asosiy mazmunini oldindan ochib berishga emas, balki o'quvchini mustaqil idrokka yo'naltirishga xizmat qilishi kerak.

Ikkinchi bosqich — ifodali o'qish va dastlabki taassurotni aniqlash. Hikoya o'qituvchi yoki o'quvchilar tomonidan ifodali o'qiladi. Zarur hollarda matn qismlarga ajratilib, mazmunini pauzalar orqali o'qish tashkil etiladi. O'qishdan so'ng o'quvchilarning dastlabki taassurotlari tinglanadi. "Hikoyaning qaysi qismi sizda kuchli taassurot qoldirdi?", "Qaysi qahramon sizning e'tiboringizni tortdi?" kabi savollar orqali o'quvchilarning hissiy munosabati aniqlanadi.

Uchinchi bosqich — syujet va kompozitsiyani o'rganish. Bu jarayonda o'quvchilar voqealar ketma-ketligini aniqlaydilar, asosiy voqeani ikkinchi darajali tafsilotlardan farqlaydilar, ziddiyatning yuzaga kelishi va rivojlanishini kuzatadilar. O'quvchilarning yoshiga qarab voqealar zanjiri, syujet xaritasi yoki rasmi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin.

To'rtinchi bosqich — obrazlar tizimi va xarakter tahlili. Hikoya qahramonlarining tashqi xatti-harakatlari, nutqi, qarorlari va boshqa obrazlar bilan munosabatlari o'rganiladi. O'quvchilar qahramon xarakteriga baho berishda matndan dalil keltirishga yo'naltiriladi. Bu bosqichda qahramonning o'zgarishi, uning qarorlariga ta'sir ko'rsatgan omillar va asardagi ziddiyatning mohiyatini aniqlash muhimdir.

Beshinchi bosqich — badiiy g'oya va muallif pozitsiyasini anglash. O'quvchilar asarda qanday hayotiy masala ko'tarilganini, voqealar orqali qanday fikr ilgari surilganini va muallifning munosabati qaysi badiiy vositalar orqali ifodalanganini aniqlashga o'rgatiladi. Bu jarayonda o'qituvchi tayyor axloqiy xulosa berish o'rniga, o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga imkon yaratishi zarur.

Oltinchi bosqich — umumlashtirish va ijodiy faoliyat. Yakuniy bosqichda o'quvchilar asar yuzasidan xulosa chiqaradilar, qahramonlarga munosabatlarini asoslaydilar va hikoya mazmunini boshqa hayotiy vaziyatlar bilan bog'laydilar. Ijodiy topshiriqlar sifatida hikoyaga boshqa sarlavha qo'yish, qahramon nomidan qisqa kundalik yozish, voqeaga muqobil yakun taklif etish yoki hikoya asosida rasm chizishdan foydalanish mumkin.

Ushbu bosqichlarning izchil amalga oshirilishi o'quvchilarda badiiy matnni idrok etishdan boshlab, mustaqil tahlil va umumlashtirishgacha bo'lgan ko'nikmalarning rivojlanishiga metodik zamin yaratadi.

Adabiy tahlil va talqin munosabati. Adabiyotshunoslikda tahlil va talqin tushunchalari badiiy asarni anglashning o'zaro uzviy bog'liq jihatlari hisoblanadi. Tahlil badiiy matnning tarkibiy qismlari, obrazlar tizimi, syujet, kompozitsiya, til va tasviriy vositalarini o'rganishga yo'naltirilgan bo'lsa, talqin asarning mazmun-mohiyatini tushunish, uning badiiy g'oyasini izohlash va muallifning estetik pozitsiyasini anglash bilan bog'liqdir.

Tahlil jarayonida badiiy asar muayyan tarkibiy unsurlarga ajratilib o'rganiladi, biroq bu jarayon asarning yaxlitligini yo'qotmasligi lozim. Aksincha, tahlilning asosiy vazifasi alohida badiiy unsurlarning umumiy g'oyaviy-estetik mazmunni shakllantirishdagi vazifasini ochib berishdan iborat. Talqin esa tahlil natijalarini umumlashtirib, asarning mazmuniy va estetik mohiyatini anglash imkonini yaratadi.

Boshlang'ich sinflarda ushbu ikki jarayon o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga muvofiq sodda shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, qahramonning muayyan xatti-harakatini aniqlash tahliliy faoliyat bo'lsa, ushbu xatti-harakatning sababini tushuntirish va unga shaxsiy munosabat bildirish talqin elementlarini tashkil etadi.

Shu bois adabiy ta'limda tahlilni faqat nazariy tushunchalarni o'zlashtirish bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. O'quvchi matnni o'qish, kuzatish, savollarga javob berish, dalillarni aniqlash va mustaqil xulosa chiqarish orqali tahliliy hamda talqiniy fikrlashni birgalikda rivojlantirishi kerak.

Hikoyani o'rgatishda samarali metodik usullar. Boshlang'ich sinflarda hikoya janrini o'rgatishda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan interfaol va matnga yo'naltirilgan metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Muammoli savollar metodi. O'quvchilarga asar mazmunini oddiy qayta aytib berishni emas, balki voqea sabablarini aniqlash va muayyan qarorlarni baholashni talab qiladigan savollar beriladi. Masalan, "Qahramon boshqa qaror qabul qilishi mumkinmidi?", "Uning o'rnida bo'lganingizda qanday yo'l tutardingiz?" kabi savollar mustaqil fikrlashni faollashtiradi.

Obrazlar xaritasi. O'quvchilar hikoya qahramonining asosiy xususiyatlarini, xatti-harakatlarini, maqsadlarini va boshqa obrazlar bilan munosabatlarini jadval yoki sxema ko'rinishida aks ettiradilar. Bu usul obraz xarakterining badiiy matn asosida shakllanishini anglashga yordam beradi.

Voqealar zanjiri. Hikoyadagi muhim voqealar ketma-ketligi rasm, kalit so'z yoki qisqa jumlar orqali ifodalanadi. Mazkur usul syujetning izchilligini anglash, asosiy voqealarni ajratish va sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Matniy dalillar bilan ishlash. O'quvchilar qahramonga berilgan tavsifni asardan topilgan muayyan jumla, dialog yoki voqea bilan asoslaydilar. Bu usul o'quvchini shaxsiy fikrini dalillashga va matnni diqqat bilan o'qishga o'rgatadi.

Ijodiy qayta talqin. O'quvchilarga hikoyadagi voqeani boshqa qahramon nuqtayi nazaridan bayon qilish, yangi sarlavha tanlash yoki muqobil yakun yaratish kabi topshiriqlar beriladi. Ushbu faoliyat badiiy tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi.

Mazkur metodlarni tanlashda darsning maqsadi, hikoyaning janriy xususiyatlari va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi hisobga olinishi kerak. Har qanday interfaol metodning samaradorligi uning tashqi qiziqarliligi bilan emas, balki o'quvchini matnni chuqurroq anglashga qay darajada yo'naltirishi bilan belgilanadi.

Adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishda o'qituvchining roli. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishda o'qituvchining metodik mahorati muhim o'rin tutadi. O'qituvchi badiiy matnni o'quvchilarga tayyor xulosalar shaklida taqdim etuvchi shaxs emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, kuzatishga, savol berishga va o'z qarashlarini

asoslashga yo'naltiruvchi pedagogik tashkilotchi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

O'qituvchi, avvalo, o'quvchilarning matnni tushunish darajasi, so'z boyligi, o'qish tezligi va badiiy tasavvurini hisobga olishi zarur. Tahlil jarayonida murakkab adabiy atamalardan ortiqcha foydalanish o'quvchilarning asarga bo'lgan qiziqishini susaytirishi mumkin. Shu sababli syujet, kompozitsiya, obraz, konflikt kabi tushunchalarni dastlab amaliy misollar orqali anglatib, keyinchalik ularning nazariy mohiyatini izohlash maqsadga muvofiq. Shuningdek, o'quvchilarning turli qobiliyat va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda differensial topshiriqlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Ayrim o'quvchilarga voqealar ketma-ketligini aniqlash yoki qahramonlarni tavsiflash kabi sodda topshiriqlar berilsa, yuqoriroq tayyorgarlikka ega o'quvchilar muallif pozitsiyasini aniqlash, qahramon xatti-harakatlarini matniy dalillar asosida baholash va mustaqil talqin yaratishga yo'naltirilishi mumkin.

O'qituvchining asosiy vazifalaridan yana biri o'quvchilarda muntazam kitobxonlik madaniyatini shakllantirishdir. Kitobxonlik faqat o'qilgan matnlar soni bilan belgilanmaydi. O'qilgan asar mazmunini anglash, badiiy obrazlarga munosabat bildirish, o'qishdan estetik zavq olish va o'z fikrini mustaqil ifodalash ham kitobxonlik madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridir. Shu nuqtayi nazardan, hikoya janrini adabiy tahlil asosida o'rgatish o'qituvchidan adabiyotshunoslikka oid bilimlar, pedagogik yondashuv, psixologik kuzatuvchanlik va ijodiy metodik mahoratning uyg'unligini talab qiladi.

Xulosa. O'zbek bolalar nasrida hikoya janri yosh avlodning ma'naviy-axloqiy qarashlarini shakllantirish, estetik didini rivojlantirish va hayotiy hodisalarni anglash qobiliyatini takomillashtirishda muhim badiiy vosita hisoblanadi. Hikoyaning ixcham syujeti, kompozitsion yaxlitligi, obrazlar tizimi va hayotiy ziddiyatlarni badiiy ifodalash imkoniyatlari uni boshlang'ich ta'lim jarayonida samarali o'quv material sifatida qo'llashga zamin yaratadi.

Tahlil natijasida hikoya janrini adabiy tahlil asosida o'rgatish badiiy matn mazmunini o'zlashtirish, obrazlar xarakterini anglash, syujet va kompozitsiya xususiyatlarini farqlash, muallifning badiiy niyatini tushunish hamda mustaqil fikr bildirish jarayonlarini o'zaro uyg'unlashtirishni talab qilishi aniqlandi. Bunda tahlil va talqin bir-birini to'ldiruvchi faoliyatlar sifatida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda adabiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirish izchil va bosqichma-bosqich tashkil etilishi lozim. Dastlab matnni idrok etish, voqealar ketma-ketligini anglash va qahramonlarga munosabat bildirishga e'tibor qaratilsa, keyingi bosqichlarda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, badiiy g'oyani anglash, matniy dalillar asosida fikr yuritish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Hikoyani o'rgatishda yoshga moslik, badiiy matnga tayanish, shakl va mazmun birligi, estetik idrok hamda o'quvchi faolligini ta'minlash tamoyillariga amal qilish muhim metodik ahamiyat kasb etadi. Muammoli savollar, obrazlar xaritasi, voqealar zanjiri, matniy dalillar bilan ishlash va ijodiy qayta talqin kabi usullar o'quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrlashini faollashtirish imkonini beradi. Shunday qilib, hikoya janrini adabiy tahlil asosida o'rgatish o'quvchilarning nafaqat o'qish savodxonligini, balki adabiy kompetensiyasi, estetik tafakkuri va mustaqil mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yaxlit pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim. Mazkur yondashuvning samaradorligini yanada aniq belgilash uchun kelgusida turli sinflarda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, o'quvchilarning tahliliy ko'nikmalaridagi o'zgarishlarni mezonlar asosida baholash istiqbolli ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xudoyberdiyev, E. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent, 2007.
2. Rasulov, A. Badiiylilik – bu zavol yangilik. – Toshkent, 2007.



3. Solijonov, Y. Hozirgi o'zbek hikoyasi // O'zbek tili va adabiyoti. – 2012. – № 4.
4. Mamajonov, S. Tanqidchi va adabiy jarayon // O'zbek adabiyoti tanqidi: antologiya. – Toshkent: Turon iqbol, 2011.
5. G'afforova, T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar: o'qituvchi kitobi. – Toshkent: Tafakkur, 2011.
6. Aydarova, U. B. O'qish savodxonligi. 2-sinf. – Toshkent: Novda, 2023.